

XALQARO HUQUQ VA DIPLOMATIYA

INTERNATIONAL LAW AND DIPLOMACY

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И ДИПЛОМАТИЯ

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Abdug'afforov Shavkat Komilovich

Ilmiy rahbar: PhD.Imomova.N.A

Annotatsiya: *Xalqaro huquq va diplomatiya bir-biri bilan chambarchas bog'langan sohalar bo'lib, ular davlatlarning global maydondagi xatti-harakatlarini tartibga soladi. Xalqaro huquq davlatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni, jumladan, inson huquqlari, savdo va qurolli mojaro kabi masalalarni tartibga solish uchun asos yaratadi. U vaqt o'tishi bilan shakllangan shartnomalar, odatiy amaliyotlar va huquqiy tamoyillarga asoslanadi. Diplomatiya esa dialog, hamkorlik va murosaga kelish orqali muzokaralar olib borish va xalqaro munosabatlarni boshqarishni nazarda tutadi. Bu esa davlatlar o'rtasidagi nizolarni hal qilish, ittifoqlar tuzish va milliy manfaatlarini ilgari surish uchun asosiy vositadir. Diplomatiya ko'pincha shartnomaviy muzokaralar va diplomatik konferensiyalar orqali xalqaro huquqiy normalarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.*

Annotation: *International law and diplomacy are closely related fields that regulate the behavior of states in the global arena. International law provides a framework for regulating relations between states, including issues such as human rights, trade, and armed conflict. It is based on agreements, customary practices and legal principles developed over time. Diplomacy involves negotiating and managing international relations through dialogue, cooperation and compromise. This is the main tool for resolving disputes between countries, forming alliances and advancing national interests. Diplomacy often plays a decisive role in the formation of international legal norms through treaty negotiations and diplomatic conferences.*

Аннотация: *Международное право и дипломатия — тесно связанные области, регулирующие поведение государств на глобальной арене. Международное право обеспечивает основу для регулирования отношений между государствами, включая такие вопросы, как права человека, торговля и вооруженные конфликты. Он основан на соглашениях, обычной практике и правовых принципах, разработанных с течением времени. Дипломатия предполагает ведение переговоров и управление международными отношениями посредством диалога, сотрудничества и компромисса. Это главный инструмент разрешения споров между странами, формирования альянсов и продвижения национальных интересов. Дипломатия часто играет решающую роль в формировании международно-правовых норм посредством переговоров по договорам и дипломатических конференций.*

Kalit soʻzlar: *xalqaro huquq tushunchasi, xalqaro huquq funksiyalari, diplomatiya huquqi, diplomatiya normalari, tushuncha va tamoyillari, xalqaro huquq xususiyatlari.*

Key words: *concept of international law, functions of international law, diplomatic law, diplomatic norms, concepts and principles, features of international law.*

Ключевые слова: *понятие международного права, функции международного права, дипломатическое право, дипломатические нормы, понятия и принципы, особенности международного права.*

Xalqaro huquq - davlatlar va boshqa xalqaro huquq subyektlari xohish-irodasini muvofiqlashtirish yoʻli bilan vujudga keladigan, ular oʻrtasidagi turli munosabatlarni tartibga soladigan, xalqaro huquq subyektlari tomonidan xalqaro majburiyatlarni vijdonan bajarilishini taʼminlashga xizmat qiladigan xalqaro shartnomalar va odat normalari tizimi, umum tan olingan prinsiplar yigʻindisi. Xalqaro huquq uzoq vaqt davomida ijtimoiy munosabatlarning rivoji natijasida vujudga keldi. Uning paydo boʻlishi va shakllanishi urugʻ jamoasi va qabilalararo munosabatlar davriga toʻgʻri keladi. Xorijiy huquqshunos Martti Koskenniemi, xalqaro huquq tushunchasiga turli xil xalqaro subyektlarning siyosiy qadriyatlarini hamda manfaatlarini amalga oshirilishi vositasi sifatida yondashadi. Uning taʼkidlashicha, xalqaro huquq davlatlararo munosabatlarda adolatni taʼminlash boʻyicha nazorat olib boradi¹. Xalqaro huquq xalqaro munosabatlarning arjalmas qismi hisoblanadi va bir-biriga taʼsir qilib turadi. Bunday taʼsir insoniyat jamiyati rivojining manbalaridan biri hisoblanadi. Shunga muvofiq xalqaro munosabatlarning rivoji xalqaro huquqni muntazam oʻzgartirib turadi. Boshqacha soʻz bilan aytganda, xalqaro huquq rivoji bosqichlari xalqaro munosabatlar rivoji bosqichlariga mos keladi.

Xalqaro huquq milliy huquq bilan bir qatorda turuvchi alohida huquq sohasi hisoblanadi. Xalqaro huquqning oʻziga xos xususiyatlari quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

1. Xalqaro huquq xalqaro xarakterdagi ijtimoiy munosabatlarni, davlatlar chegarasi doirasiga kiradigan va davlatlarning ichki vakolatlariga kirmaydigan munosabatlarni tartibga soladi.

2. Xalqaro huquq normalari xalqaro hamjamiyat ishtirokchilarining teng huquqliligiga asoslangan holda xalqaro huquq subyektlari tomonidan yaratiladi.

3. Xalqaro-huquqiy normalarning bajarilishini taʼminlash xalqaro huquq subyektlarining oʻzlari tomonidan amalga oshiriladi (alohida xalqaro-huquqiy javobgarlik instituti orqali yoki kollektiv - BMT Xalqaro Sudi, BMT Xavfsizlik Kengashi sanksiyasi, turli qoʻmita va komissiyalar orqali)

4. Xalqaro huquq manbalari xalqaro huquq subyektlari tomonidan xohish-irodani muvofiqlashtirish yoʻli bilan xalqaro shartnoma va xalqaro odat shaklida yaratiladi. 5. Xalqaro huquq subyektlari suveren davlatlar, oʻz mustaqilligi uchun kurashayotgan millatlar va xalqlar, xalqaro hukumatlararo tashkilotlar, davlatga oʻxshash tuzilmalar. Yuqoridagi xususiyatlar xalqaro huquq tizimini ichki davlat huquqi tizimidan tubdan ajratib turadi. Xalqaro huquqning oʻziga xos xususiyatlaridan yana biri, uning normalari aynan xalqaro

---

¹ !What is International Law for?. Martti Koskenniemi. International Law. Malcolm D.Evans. Oxford University Press,

huquq subyektlari tomonidan yaratiladi. Xalqaro shartnoma va xalqaro odat xalqaro huquq normalarini yaratishning asosiy ikki yo'li hisoblanadi. Xalqaro huquq normalari rang-barang sanksiyalardan iborat bo'lishi, ya'ni huquqbuzarga taqiq qo'yish, majburlov choralari shular jumlasidan. Masalan, BMT Ustavining 41-moddasiga muvofiq huquqbuzarga Xavfsizlik Kengashi qarori bilan turli xildagi sanksiyalar qo'llanilishi mumkin: iqtisodiy munosabatlarni, temiryo'l, dengiz, havo, pochta, telegraf, radio va boshqa aloqalarni to'liq va vaqtinchalik to'xtatib qo'yish, shuningek, diplomatik aloqalarni uzish va boshqalar.

Xalqaro huquq funksiyalari ko'p qirraliligi bilan ajralib turadi, ular nafaqat xalqaro-huquqiy obyektlarga ta'sir ko'rsatishi bilan, balki u yoki bu munosabatlar sohasida erishilgan xalqaro-huquqiy tartibga solish darajasi bilan baholanadi. Xalqaro huquqning ta'siri natijasida qandaydir munosabatlar paydo bo'ladi, tartibga solinadi, to'xtatiladi yoki bekor bo'ladi.

Xalqaro huquq funksiyasi - xalqaro-huquqiy tartibga solish predmeti hisoblangan munosabatlarga xalqaro huquq tomonidan ta'sir ko'rsatishning asosiy yo'nalishlari. Quyidagi funksiyalarni alohida ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Barqarorlashtirish - uning mazmuni shundan iboratki, xalqaro huquqiy normalar dunyo hamjamiyatini birlashtirishga, muayyan xalqaro tartibotni mustahkamlashga, ko'proq barqaror holatga keltirishga chaqiradi;

2. Tartibga solish - uning qo'llanish chog'ida ijtimoiy munosabatlar tegishli yo'llar bilan tartibga solinadi va xalqaro tartibot o'rnatiladi;

3. Muhofaza qilish — xalqaro-huquqiy munosabatlarni lozim darajada himoya qilishni ta'minlashdan iborat. Xalqaro huquq subyektlarining huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qiluvchi mexanizmlar mavjud.

4. Ta'minlash - xalqaro huquq javobgarlik haqidagi normalarni ham o'z ichiga oladi, ushbu funktsiya xalqaro huquqning umum tan olingan normalariga xalqaro huquq subyektlari tomonidan rioya qilinishini ta'minlaydi. Xalqaro majburiyatlar buzilganligi uchun xalqaro huquq subyektlariga xalqaro huquq yo'l qo'yadigan javobgarlik choralari va sanksiyalarni qo'llash mumkin;

5. Axborot-tarbiya - davlatlar tomonidan to'plangan tajribalarni bir biriga yetkazish, kishilarning o'z huquqlarini xalqaro darajada himoya qilish, kishilarni qadriyatlar va inson manfaatlariga rioya qilish ruhida tarbiyalashdan iborat.²

Diplomatiya (Fransuzcha - davlatlarning tashqi siyosat sohasidagi vazifalarini amalga oshirish, shuningdek, chet elda huquq va manfaatlarini himoya qilish sohasidagi rasmiy faoliyati. "Diplomatiya" termini yunon tilidagi "ikki bukilgan qog'oz" so'zidan olingan. Qadimda Yunoniston va Rimda taxtakach muqova ichiga solingan xat elchilarga ular vakolatini tasdiqlovchi ishonch yorlig'i yoki hujjat sifatida taqdim etilgan. Bu termin hozirgi ma'noda G'arbiy Yevropada 18-asr oxirida rasm bo'lgan. Diplomatiya davlat tashqi siyosatining eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi, ana shu siyosatning maqsad va vazifalari diplomatiya shakli va uslublarini belgilab beradi. Diplomatiya faoliyatning asosiy

² Xalqaro huquq. Darslik. Mas'ul muharrir y.f.n., prof. G.Y uldasheva// Mualliflar jam oasi. -T.: TDYU nashriyoti, 2018. - 450 bet.

shakllari: diplomatik kongresslar, konferensiyalar yoki kengashlar; nota, memorandum, bayonot va hokazo shakllardagi diplomatik yozishma; xalqaro shartnomalarni tayyorlash va imzolash; davlatning elchixonalar va missiyalar orqali amalga oshiradigan chet eldagi vakilligi; xalqaro tashkilotlar faoliyatida ishtirok etish; tashqi siyosiy masalalar bo'yicha hukumat nuqtai nazarini matbuotda yoritish. Diplomatik muassasalar va ularning mas'ul xodimlari diplomatik imtiyoz va immunitetlardan foydalanadi. Xalqaro huquqqa binoan, diplomatik vakillarga o'zlari ishlayotgan mamlakat ichki ishlariga aralashish man etiladi. Diplomatikaning shakllanishi davlatning yuzaga kelishi, uning muayyan organlari va lavozimdor shaxslari faoliyati bilan bog'liq bo'lgan. O'zbek davlatchiligi tarixida chet ellar bilan muntazam aloqalar yo'lga qo'yilganligi yaxshi ma'lum. Amir Temur davlati Frantsiya, Angliya, Kastiliya, Konstantinopol, Genuya va Venetsiya bilan elchilar orqali aloqalarni yo'lga qo'ygan. O'zbekiston mustaqil davlat bo'lgach, xalqaro munosabatlarning to'la huquqli sub'yektiga aylandi. 120 dan ziyod davlat bilan diplomatik aloqa o'rnatdi (2002 -yil yanvar). BMT, Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti va boshqa obro'li xalqaro tashkilotlar va Kengashlarga a'zo bo'ldi. Uning tashqi siyosati, diplomatik faoliyati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilanganidek, davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik hamda xalqaro huquqning umum e'tirof etgan boshqa qoida va me'yorlariga asoslanadi. Teng huquqlilik, o'zaro manfaatdorlik va o'zaro hurmat O'zbekiston Diplomatikasining asosiy tamoyillaridir. O'zbekiston Respublikasi jahonda yangicha iqtisodiy tartib o'rnatish, butun dunyoda, jumladan Markaziy Osiyo mintaqasida yalpi tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash uchun, xalqaro terrorizm va giyohvandlikka qarshi kurashda jahon hamjamiyati bilan birga faol harakat qilmoqda, bu yo'lda barcha diplomatik kanallarni ishga solmoqda. O'zbekistonda Diplomatika kadrlari Toshkentdagi Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya institutida tayyorlanadi.³

Diplomatik huquq - davlatlar va xalqaro huquqning boshqa subyektlari o'rtasidagi aloqalar tartibiga taalluqli prinsip va normalami o'z ichiga olgan xalqaro huquqning sohasidir. Shu bilan birga, diplomatik huquq xalqaro huquqning qadimiy va alohida mustaqil sohasidir. Diplomatik va konsullik huquqini bir-biridan farqlash maqsadga muvofiqdir, chunki ularning oxirgisi davlatlararo munosabatlarning maxsus va yetarli darajada tor sohasini ifodalaydi. Shuningdek, diplomatik huquq xalqaro-huquqiy normalarning nisbatan mustaqil tizimi bo'lib, xalqaro munosabatlarda davlatlar vakilligini tartibga soladi. Mazkur munosabatlarning ishtirokchilari davlatlarning o'zlari bo'lib, ushbu xalqaro munosabatlar huquqiy munosabatlar xarakterini oladi. Tegishli diplomatik muassasalar funksiyasi o'z davlati manfaatlarini u ishtirok etayotgan turli xalqaro (siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa) munosabatlarda himoya qilishdir. Diplomatik huquq garchi cheklangan doiralarda bo'lsa-da, konsullik munosabatlarini ham qamrab oladi. Diplomatik huquq, avvalambor, davlatning tashqi aloqa idoralarining huquqiy holati va faoliyati hamda hukumatlararo tashkilotlarning va ularning xodimlari imtiyoz va immunitetlari masalalarini tartibga soladi. Diplomatik huquq "tashqi aloqalar huquqi" deb

³ <https://milliycha.uz/ru/diplomatiya/>

nomlash lozim bo'lgan xalqaro huquq institutining bir qismidir, chunki xalqaro huquq normalari bilan tartibga solinadigan xalqaro munosabatlarda nafaqat davlatlar, balki boshqa subyektlar, xususan, xalqaro tashkilotlar - universal, mintaqaviy va mahalliy, xalqaro organlar va o'z tashqi aloqalarini ular nomidan qatnashuvchi tuzilmalar orqali ifoda etuvchi boshqa xalqaro institutlar ishtirok etadi. Diplomatik huquq xalqaro huquqning eng qadimiy sohasidir. O'tmishda boshqa davlatlarga vaqti-vaqti bilan yuboriladigan elchilar instituti mavjud bo'lgan. Shu bilan bir qatorda diplomatik aloqa asoslari, dastlab elchilarning daxlsizligi to'g'risidagi normalar yuzaga keldi. Yevropada XV1-XV1II asrlarda doimiy diplomatik vakolatxonalarining vujudga kelishi bilan asta sekin diplomatik huquq rivojlana bordi. Ikkinchi jahori urushiga qadar diplomatik va konsullik huquqi asosan odat normalaridan tashkil topgan edi. Yagona umumiy xarakterga ega bo'lgan hujjat 1815-yilgi diplomatik vakillarning darajalari to'g'risidagi Vena protokoli (reglamenti) hisoblanadi. Mazkur Reglamentning normalari vaqt o'tishi bilan bilan umume'tirof etilgan normalarga aylandi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng diplomatik va konsullik huquqining progressiv taraqqiyoti va kodifikatsiyasi maqsadida bir qator xalqaro konvensiyalar tuzildi. Bular amaldagi: 1961 -yilda qabul qilingan Diplomatik aloqalar to'g'risidagi Vena konvensiyasi; 1969-yilda qabul qilingan maxsus missiyalar to'g'risidagi konvensiya; 1975-yilda qabul qilingan davlatlarning universal xarakterdagi xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro munosabatlaridagi vakilligi to'g'risidagi Vena konvensiyasi; 1963-yilda qabul qilingan konsullik aloqalari to'g'risidagi Vena konvensiyasidir. Ulardan tashqari, xalqaro tashkilotlarning imtiyoz va immunitetlari to'g'risidagi tegishli qoidalar odatda, ushbu tashkilotlarning nizomlarida bo'ladi. BMT va ixtisoslashtirilgan muassasalarga taalluqli ikkita asosiy konvensiya, ya'ni 1946-yilgi BMT imtiyoz va immunitetlari to'g'risidagi konvensiya hamda 1947-yilgi BMT ixtisoslashtirilgan muassasalarining imtiyoz va immunitetlari to'g'risidagi Konvensiya harakatdadir. Ko'pgina davlatlarda diplomatik va konsullik, vakolatxonalar to'g'risidagi qonunchiliklari mavjud. O'zbekiston Respublikasida ham "O'zbekiston Respublikasining diplomatiya daraja va martabalarini belgilash to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxona rahbarlarini chaqirib olish tartibi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Konsullik ustavi" to'g'risidagi qonunlari shular jumlasidandir.

Diplomatik huquq manbalari ichida markaziy o'rinni xalqaro shartnomalar egallaydi. Ma'lumki, xalqaro shartnomalar turlicha nomlanishi mumkin va ularning shakli ham turlicha bo'lishi mumkin. Diplomatik huquqda xalqaro shartnomaning turi hisoblangan — xalqaro konvensiyalar eng asosiy manba hisoblanadi.

Diplomatik huquqda manba vazifasini o'tagan yana bir muhim hujjat bu 1963-yil 24-aprelda qabul qilingan "Konsullik aloqalari to'g'risidagi Vena konvensiyasi"dir. Konvensiya 1967-yili kuchga kirgan, unga 152 dan ortiq davlatlar qo'shilgan, ular orasida O'zbekiston ham bor. Konvensiya 79 moddadan iborat yirik hujjat bo'lib, unga qo'shib ikki protokol qabul qilingan. Ularning mazmuni diplomatik aloqalar to'g'risidagi Vena konvensiyasining protokollari kabidir. Salohiyati jihatidan diplomatik huquqning manbalariga ko'p tomonlama shartnomalarniing yana ikkitasini kiritish joizdir. Bulardan birinchisi 1969-yilda qabul qilingan "Maxsus missiyalar to'g'risidagi konvensiya bo'lib,

ikkinchisi 1975-yilda qabul qilingan “Universal xarakterdagi xalqaro tashkilotlar qoshidagi davlatlardagi vakolaixonalari to'g'risidagi Vena konvensiyasi”dir. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, diplomatik huquqda xalqaro shartnomalardan tashqari, ikki tomonlama, ya’ni ikki davlat tomonidan tuzilgan xalqaro shartnomalar ham manbalik vazifasini o’taydi. Ular diplomatik munosabatlar to’g’risidagi, konsullik aloqalari to’g’risidagi xalqaro shartnoma bo’lib, ular xalqaro huquqning subyektlari - davlatlar, xalqaro tashkilotlar tomonidan tuzilishi mumkin. Ular ikkala davlat yoki xalqaro tashkilot o’rtasida paydo qiluvchi, majburiyatlar tug’diruvchi xususiyatlarga egadir.⁴

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. What is International Law for?. Martti Koskenniemi. International Law. Malcolm D.Evans. Oxford University Press,
2. Xalqaro huquq. Darslik. M as’ul muharrir y.f.n., prof. G .Y uldasheva// Mualliflar jam oasi. -T .: TDYU nashriyoti, 2018. - 450 bet.
3. <https://milliycha.uz/ru/diplomatiya/>
4. ¹ Xalqaro huquq. Darslik. M as’ul muharrir y.f.n., prof. G .Y uldasheva// Mualliflar jam oasi. -T .: TDYU nashriyoti, 2018. - 450 bet.

---

⁴ Xalqaro huquq. Darslik. M as’ul muharrir y.f.n., prof. G .Y uldasheva// Mualliflar jam oasi. -T .: TDYU nashriyoti, 2018. - 450 bet.